

5. Kodály als componist en leermeester

Na deze diverse overpeinzingen en afdwalingen moet ik nu trachten de biografische lijn van mijn herinneringen te hervatten. En dan komen twee mannen naar voren, Bartók en Kodály: de twee groten, die gedurende hun leven en ook nog lang daarna zoveel voor het Hongaarse muzikleven betekend hebben en thans, ook internationaal gezien, tot de uitverkorenen van onze eeuw behoren.

Wat betreft Bartók moet ik de lezer hier helaas teleurstellen. In mijn boekje *Oog in oog met...* heb ik mijn persoonlijke herinneringen aan Bartók als pianist, folklorist en componist, zijn zuivere karaktereigenschappen en zijn tragische levensloop al uitvoerig geschilderd; ik wil thans niet in herhalingen vervallen.

Des te uitgebreider kan ik dan hier – eerbiedig en dankbaar – over mijn leermeester Kodály berichten.

Jarenlang heeft men de gewoonte gehad om Bartók en Kodály, de twee voorname vertegenwoordigers van de nieuwe Hongaarse muziek, in één adem te noemen. Dat vindt zijn rechtvaardiging in enige frappante overeenkomsten tussen deze twee figuren: ze zijn tijdgenoten – Bartók is in 1881, Kodály in 1882 geboren – en ze hadden ook dezelfde leermeester: Hans Koessler (1853-1926), een leerling van Brahms. Ze zijn ongeveer tegelijkertijd tot de conclusie gekomen dat de toenmalige Hongaarse toonkunst van de funeste invloed der Duitse romantiek bevrijd diende te worden en dat de folklore hiertoe de enige uitweg kon bieden. Ze zijn te zamen begonnen met het verzamelen van volksliederen (omstreeks 1906), hetgeen inderdaad ongekende perspectieven opende, voor henzelf en voor de volgende generatie.

Spoedig tekenden zich echter grote tegenstellingen tussen deze uiteenlopende figuren af. Kodály was een diep-religieus mens, Bartók had vooral in zijn jeugd atheïstische neigingen. Terwijl Kodály zich bij het verzamelen uitsluitend voor Hongaarse volksliederen interesseerde, verzamelde Bartók dadelijk met grote ijver ook de folklore van de naburige Slavische volkeren, zoals Roemeense, Slowaakse enz. Terwijl Kodály ook wat betreft zijn bewerkingen in dezelfde houding volhardde, maakte Bartók niet alleen transcripties van Hongaarse, Roemeense en Slowaakse volksliederen, doch later ook van Bulgaarse en andere. Maar ook in de composities, waarin zij geen direct gebruik van de folklore hebben gemaakt bevat de muziek van Kodály veel meer typische Hongaarse idiommen dan die van Bartók, bij wie de Slavische vaak domineren. Doch er zijn nog andere tegenstellingen: terwijl in Bartóks oeuvre het instrumentale element verreweg overheerst, is Kodály een bij uitstek vocale componist. Tenslotte nog het feit, dat Bartók steeds weigerde compositielessen te geven, terwijl Kodály op dit gebied als één der beste leermeesters van Europa gerekend dient te worden.

Op 25-jarige leeftijd debuteerde Kodály als componist met zijn orkestwerk *Zomeravond* (1906-1930), dat hij later heeft omgewerkt. Voor de Eerste Wereldoorlog componeerde hij, behalve liederen en pianostukken, voornamelijk kamermuziek. We noemen hiervan twee strijkkwartetten, een *Trio-serenade* voor twee violen en altviool en nog twee werken, geschreven voor zijn lievelingsinstrument, de cello. Dit zijn een *Sonate voor cello en piano* en een *Sonate voor cello alleen*. In laatstgenoemd werk laat Kodály de onderste twee snaren van het instrument een halve toon lager stemmen (scordatura), waardoor hij wonderlijke klankeffecten weet te bereiken. Hierna nam de vocale kunst hem helemaal in beslag.

In de periode van ongeveer 1929 tot 1935 componeert hij uitsluitend vocale werken. Behalve ontelbare liederen en a-capella-koren (waaronder een groot aantal bewerkingen van Hongaarse volksmelodieën) ontstonden in deze tijd ook zijn meesterwerken: de *Psalmus Hungaricus* (1923) en de opera *Háry János*

(1926), de twee werken, waaraan Kodály zijn wereldnaam te danken heeft. In de concertzaal is de *Háry János-suite* zeer bekend geworden. Hierna volgden nog enkele orkestwerken, onder andere de *Dansen uit Galánta* (1933), de *Pauw-varianties* (1938-39), het *Concert voor orkest* (1939-42) en de late *Symfonie in C*, zijn zwanezang (1961). Hij stierf in 1967.

Kodály was geen veelschrijver. Grote tussenpauzen onderbraken steeds zijn scheppingsdrang. Toen een journalist hem eens in een interview vroeg of hij een compositie onder handen had, antwoordde hij ontkennend. 'Wat is de reden hiervan?' vroeg de kranteman. Het oprechte antwoord hierop luidde: 'Omdat me niets invalt.'

Musicologische en andere bezigheden hielden hem vaak af van zijn compositorische werkzaamheid. Als dirigent van eigen composities heeft hij heel Europa, ook de Sovjetunie, en de Verenigde Staten bereisd. Merkwaardigerwijze maakte hij zijn debuut in Amsterdam, in 1927, op uitnodiging van de toenmalige dirigent van de Christelijke Oratoriumvereniging, Anton Tierie, waar Kodály zelf zijn *Psalmus Hungaricus* dirigeerde. Behalve als dirigent en opvoeder van jonge componisten had hij ook als initiatiefnemer op het gebied van het koorwezen zeer bijzondere verdiensten. Hij schreef onder andere honderden oefeningen voor aspirant koorleden. Dat op het ogenblik de koorkunst in Hongarije op een uitzonderlijk hoog peil staat, is hoofdzakelijk te danken aan Kodály. Ook als Bach-kenner genoot hij een grote reputatie en zijn kennis van het contrapunt was ongeëvenaard. In tegenstelling tot Bartóks cosmopolitische houding ontwikkelde Kodály zich tot een nationale figuur, die op de tegenwoordige Hongaarse generatie, en niet in het minst door zijn pedagogische werkzaamheden, nog meer invloed heeft uitgeoefend dan Bartók.

Als oud-leerling van Kodály wil ik nu iets vertellen over de vier onvergetelijke studie jaren die ik onder leiding van deze unieke meester mocht beleven. Het merkwaardige was, dat Kodály de gebruikelijke pedagogische werkwijze van de compositieleraar, zoals het vantevoren opstellen van een leerplan, de stelselmatige indeling van de leerstof en de geregelde controle op de vorderingen der pupillen, in het geheel niet volgde. Van enig vaststaand leerplan was bij hem geen sprake; hij liet ons volkomen vrij. Op één punt was hij echter meedogenloos streng, namelijk in de contrapunt-beoefening. Twee jaar lang mochten we bijvoorbeeld niets anders doen dan twee- en driestemmige oefeningen maken; één tegen één en twee tegen één, met de cantus firmus in verschillende stemmen. De twee- en driestemmige inventies van J.S. Bach moesten we kunnen dromen, hetgeen ik aan den lijve ondervond toen er eens op een les geen muziek aanwezig was en mij – als enige pianist tussen de compositie leerlingen – opgedragen werd één van deze inventies uit het hoofd voor te spelen. Toen ik daar niet toe in staat was, gaf hij me een zodanige uitbrander, dat ik niet wist hoe gauw ik alle inventies uit het hoofd zou leren.

Wat betreft harmonie, instrumentatie en stijl liet hij ons geheel vrij; zowel de meest ouderwetse als de meest vooruitstrevende schrijfwijzen droegen zijn

goedkeuring weg, mits deze compositorisch verantwoord waren.

Maar de aantrekkelijkste en wonderbaarlijkste uren waren, wanneer we onder Kodály's leiding grote klassieke meesterwerken analyseerden. Ieder mocht op zijn beurt het zijne ertoe bijdragen en Kodály beperkte zich meestal tot een enkele aanwijzing over een bepaalde samenhang, waardoor we rechtstreeks tot de meest verborgen geheimen der compositiekunst doordrongen. We hadden twee keer per week op de Hogeschool les; dat was dinsdags en vrijdags, officieel van twee tot vier uur. Doch zelden waren we voor zevenen klaar en soms werkten we tot 's avonds tien of elf uur door. Ziekte bestond niet; voor geen geld ter wereld hadden we een les willen verzuimen. In de grote vakantie en tevens in Kerst- en Paasvakantie liet hij ons twee keer in de week bij zich thuis komen om gewoon door te werken.

Ik zie hem nog voor me, zittend naast de piano, omringd door zijn discipelen. Een sonate of een strijkkwartet van Beethoven staat op de lessenaar en wordt door een of twee van ons (à quatre-mains) gespeeld. Kodály onderbreekt het spel en zegt iets over een motief, dat ergens in een nevenstem ongemerkt zijn intrede doet. Wij luisteren naar zijn woorden als naar een orakelspreuk en voelen ons aan tijd en ruimte ontheven...

Kodály bereikte in deze jaren (1921-1925), dus gedurende onze studietijd, ongetwijfeld zijn pedagogisch hoogtepunt. En het is typerend dat zijn twee hoofdwerken, de *Psalmus Hungaricus* en *Háry János*, in deze tijd ontstonden.

In 1926 – toen was ik niet meer zijn leerling – waagde ik het mijn *Strijktrio*, dat ik als mijn eerste opus had bedoeld, aan Kodály voor te leggen. Mijn collega's hadden het werk goed ingestudeerd; ik was echter erg bang voor Kodály's te verwachten aanmerkingen, aangezien hij het werk voor het eerst hoorde. Kodály luisterde zonder een woord te zeggen naar alle drie delen. Toen het uit was stakte mijn hart van spanning. Toen zei Kodály maar één zin: 'Dit stuk is... imprimatura' (het kan zo worden uitgegeven). Nooit in mijn leven ben ik zo gelukkig geweest.

Later kwam het vaak voor, dat de ex-leerlingen van Kodály die net als ik in het buitenland woonden, zich van Kodály afwendden om aandacht te geven aan andere muziek, andere principes; zoals een reiziger op het station zijn koffer in de bewaarplaats afgeeft om zich zonder dit gewicht beter te kunnen bewegen. Maar spoedig begrepen wij, dat zich in deze koffer schatten bevonden die absoluut niet gemist konden worden.

Kodály's leven is niet van strijd verschoond geweest. Tijdens zijn jeugd jaren was het tot 1918 de Oostenrijkse overheersing die de nationale gevoelens, ook op het gebied van de muziek, in de kiem trachtte te smoren; na de Eerste Wereldoorlog trad hij in het geweer tegen de vele willekeurigheden wat betreft het dilettantische kunstbeleid van het Horthy-regime. Ook later behoorde Kodály tot degenen die de dictatoriale muzikale maatregelen van de toenmalige heersers enigszins trachtten af te remmen, en vaak met succes. Zijn onverbidelijke houding en zijn oprechtheid hebben hem, ook in zijn laatste jaren, me-

nig benauwd ogenblik bezorgd, doch zijn buitengewone reputatie beschermde hem altijd tegen enige vrijheidsbeperking.

Eens kreeg Kodály opdracht om op een arbeiderscongres een lezing te houden over de 'vrede', in de naoorlogse jaren een geliefkoosd thema van de Sovjetpropaganda. Kodály verscheen op het podium, haalde een zwart boekje uit zijn zak en las het tweede hoofdstuk uit het evangelie van Lucas (2:14) voor. De arbeiders luisterden in doodse stilte. Er waren ook diverse autoriteiten in de zaal aanwezig, maar er gebeurde niets. Kodály bleef buiten en boven de wet.

Velen hebben zich afgevraagd waarom Kodály, zoals talrijke kunstenaars achter het IJzeren Gordijn, niet naar het westen is uitgeweken. Zijn reizen naar Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten, waar hij in de naoorlogse jaren herhaaldelijk eigen werken dirigeerde, boden hem ruimschoots de gelegenheid niet naar zijn vaderland terug te keren. Hierop reageerde hij met de uitspraak: 'Ik heb mijn taak hier in mijn land te vervullen en wat er ook gebeurt, ik zal Hongarije niet verlaten.'

Terwijl Bartóks leven door allerlei teleurstellingen, in de laatste jaren in Amerika door akelige gezondheids- en financiële zorgen, werd gekenmerkt, vormde Kodály's lange leven een harmonisch geheel. Ook zijn twee huwelijken hadden een buitengewoon prettig en merkwaardig verloop. Hij trouwde in 1910 op achtentwintig-jarige leeftijd met een vrouw die meer dan twintig jaar ouder was dan hij. Toen hij in 1919, gedurende het korte Béla Kunregime, de functie van onderdirecteur van de Muziekacademie bekleedde en daarna voor twee jaar van zijn ambt werd ontheven, pleitte het parlement voor zijn rehabilitatie. Maar één van de rechtse afgevaardigden kwam met het tegenargument: 'Kodály is met een joodse vrouw getrouwd en bovendien is ze twee keer zo oud als hij. Kan zo iemand als normaal worden beschouwd?'

'Tante Emma' – zoals ze overal werd genoemd – was een bijzonder intelligente vrouw, ook componiste van beroep. Ze sprak vloeiend diverse talen en was Kodály ongelooflijk behulpzaam bij alles wat zijn carrière betrof. Zij wist haar eigen notenschrift aan dat van Kodály volmaakt aan te passen; ook verzorgde ze zelf in Kodály's naam de uitgebreide correspondentie van haar echtgenoot. Het was het meest volmaakte huwelijk, dat men zich voor kan stellen. Van de eenheid van het echtpaar Kodály getuigt het volgende verhaal:

In de jaren tussen 1938 en 1948 heb ik Kodály geen enkele keer gezien. Toen ik in 1948 in Londen was, zag ik daar toevallig op een affiche, dat Kodály in de Albert Hall zijn *Háry János-suite* dirigeerde. Natuurlijk ging ik erheen en bezocht in de pauze de solistenkamer. Kodály ontving me met vreugde en zei:

'Je bent nu getrouwd, nietwaar?'

'Ja, mijnheer de professor,' zei ik.

'Hoeveel kinderen heb je?'

'Eén zoon,' was mijn antwoord.

'Hoe is zijn naam?'

'Arthur.'

'Je bent niet vlijtig geweest!'

Toen we goed uitgesproken waren, nodigde hij me uit om met hem en zijn vrouw in de Hongaarse Ambassade in Londen te dineren. Mevrouw Kodály wachtte hem in de auto op:

'Ik heb een oude kennis meegebracht,' zei Kodály. Mevrouw Kodály herkende me direct – zij was toen ver in de tachtig – en ons gesprek begon als volgt:

'Je bent nu getrouwd, nietwaar?'

'Ja, mevrouw,' zei ik.

'Hoeveel kinderen heb je?'

'Eén,' was mijn antwoord.

'Je bent niet vlijtig geweest!'

Toen tante Emma in 1958 na 49 jaar huwelijk, op 99-jarige leeftijd overleed – Kodály was toen 76 jaar oud – was hij maandenlang zo verdrietig, dat men zich zorgen maakte over zijn toestand.

Een jaar later trouwde hij met een meisje van 18 jaar, een leeftijdsverschil van 60 jaar, maar dit keer in omgekeerde richting. De tweede mevrouw Kodály, Sárika, was een leerlinge van de meester, ook door en door muzikaal en een felle voorvechtster van de Kodály-methode. Gedurende de zeven of acht jaar van hun wederom volmaakte verbintenis, die in een harmonische afsluiting van Kodály's leven uitmondde, heeft hij nog talrijke reizen in vele landen van Europa en in Amerika gemaakt, altijd in gezelschap van zijn charmante echtgenote.

De muzikale jeugd lag hem bijzonder na aan het hart: 'De muzikale opvoeding van het kind moet negen maanden vòòr zijn geboorte beginnen,' zei hij eens. En later: 'Dit heb ik op een Unesco-conferentie te Parijs, vijftien jaar geleden gezegd. Sinds die tijd heb ik me gecorrigeerd: deze opvoeding moet negen maanden vóór de geboorte van de moeder beginnen.'

Vele onderscheidingen, eredoctoraten enz. vielen hem ten deel. Financiële zorgen had hij niet meer. In deze laatste jaren componeerde hij slechts sporadisch enkele a-capella koorwerken. Hem werd vaak gevraagd met welke taken hij bezig was; zijn antwoord luidde steeds: 'Ik bereid me voor op mijn dood.'

Na Kodály's begrafenis in 1967, die door een stoet van tienduizenden werd bijgewoond, is zijn jonge weduwe zich geheel gaan wijden aan Kodály's compositorische, folkloristische en opvoedkundige ideeën. Thans is ze ook als concertzangeres bekend en ze is erevoorzitster van de International Kodály Society.

Vijf in het buitenland wonende leerlingen van de meester hebben ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag (die hij in Boedapest vierde) een variatiewerk gecomponeerd, op een thema uit Kodály's *Eerste strijkkwartet*: Doráti, Veress, Pártos, Serly en ik. Deze *Variaties* werden tot grote vreugde van Kodály dikwijls uitgevoerd. Later heeft de uitgeverij Boosey and Hawkes in Londen een Kodály-fonds gesticht met de bedoeling prijsvragen uit te schrijven, waaraan jonge componisten zouden deelnemen. Kodály heeft mij tot voorzitter van de jury benoemd. Toen ik hem vroeg welk soort composities hij op het oog had,

antwoordde hij: 'Vocale werken hebben we nodig in onze overgeïnstrumenteerde tijd.'

Kodály heeft in de laatste jaren van zijn leven deze vijf leerlingen één voor één bezocht. Hij ging naar Rome om Doráti, naar Bern om Veress, naar Tel Aviv om Pártos, naar New York om Serly en als laatste naar Amsterdam om mij op te zoeken. Toen de 84-jarige Kodály, vergezeld van zijn jonge vrouw, na een lange vliegtocht in de vroege ochtenduren uit Washington op Schiphol aankwam, was zijn eerste vraag: 'Hoe laat gaat het Rijksmuseum open?' Kodály maakte een uiterst vitale indruk, maar hij wou per se incognito blijven. Hij en zijn vrouw zijn ongeveer één week in Amsterdam gebleven; hun voornaamste doel was om de schilderijen in de musea van Amsterdam, Haarlem en Den Haag te bestuderen. Ik heb hem ook naar de stichting Donemus meegenomen, waar hij zorgvuldig de mechanische installaties bekeek en ook voor de partituren van jonge Nederlandse componisten grote interesse toonde. Een concert van het Concertgebouworkest kwam ook aan de beurt, waar hij natuurlijk door iedereen werd herkend. De laatste avond heeft hij in ons huis in de Van Eeghenstraat doorgebracht, in gezelschap van enkele intieme vrienden. Dit was in oktober 1966, een paar maanden voor zijn dood, zijn laatste verblijf in het buitenland. Van deze avond hebben we onder andere een foto, waar Kodály ons enkele maanden oude kleindochtertje Natascha op zijn schoot heeft liggen.